

Kur'an'da Rayb Kelimesinin Semantik Analizi

Havva Özata*

Öz-Bu araştırma, Kur'an'ı Kerim'de geçen rayb kavramının ifade ettiği anlamı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Rayb, Türkçe meal çalışmaları başta olmak üzere birçok yerde doğrudan *şüphe* olarak çevrilmektedir. Ancak bu kavramın Kur'an'ın indirildiği dönem ve Kur'an'ın anlam bütünlüğü göz önüne alındığında şüpheden çok farklı bir anlamı ifade ettiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle rayb kavramının huzursuzluğa ve tedirginliğe yol açan psikolojik bir süreci ifade etmesi ve ilme şüpheden daha uzak olması bu farklılıklar arasında yer almaktadır. Bu nedenle rayb kavramını doğrudan şüphe anlamında değil de kuşku anlamında kullanmak daha isabetli olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rayb, Şüphe, Kuşku, Kur'an

Abstract- *The Concept of Rayb in the Qur'an-* The aim of the present study is to find out the meaning of the word 'Rayb' that is used in Qur'an. The word Rayb is translated as "directly doubt" in Turkish as well as in many different languages. However, when we consider the revelation period and the integrity of the Qur'an, very different meaning appears. Expressing psychological process leading to unrest and unease and being farther from science than doubt can be shown as differences. So it will be more accurate to use the word Rayb defining suspicion rather than doubt.

Key Words: Rayb, Doubt, Suspicion, Qur'an

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in anlam deryasından faydalanmanın en önemli yollarından biri onun içerdiği kavramları iyi bir şekilde analiz etmektir. Bu da mevcut kavramların tek tek ele alınıp, yakın ve zıt anlamlı kavramlarla olan ilişkilerini belirlemekle ve bu kavramlar arasındaki yerlerini tespit etmekle olur. Bu anlamda Kur'an'ın bilgi anlayışını iyi bir şekilde kavramak ve bilgiye götüren yollar ile bilgiye ulaşmayı engelleyen sebepleri belirlemek için ilgili kavramların incelenmesi çok önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmada bilgiyle doğrudan ilişkili olan şüphe, zan, şekk, rayb kavramları üzerinde durularak

---

* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

özellikle *rayb* kavramının bahsi geçen kavramlar arasındaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Konunun daha iyi anlaşılması için *rayb* konusuna geçmeden önce “şüphe, zan, şekk” kavramları hakkında kısa bir bilgi vermeyi faydalı görüyoruz. Bu amaçla bu kavramların hepsini “Şüphe anlamı taşıyan kavramlar” başlığı altında tek tek inceledikten sonra, *rayb* kavramı üzerinde durularak, bu kavramlar arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. “Şüphe” Anlamı Taşıyan Kelimeler

A. Şüphe

Sözlükte “benzemek ve benzerlik sebebiyle başka şeyle karışmak” anlamındaki “şbh” kökünden türeyen şüphe “İster somut, ister soyut olsun aralarındaki benzerlikten dolayı, iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesidir.”¹ Kelime dinî literatürde özellikle fıkıh ve fıkıh usulünde şer’î bir hüküm, konu veya durumla ilgili kesin bilgi ve kanaate varamamaktan doğan tereddüt ve kararsızlığı ifade eder.²

Şüphe kavramı özellikle felsefe ve kelam ilminde önemli bir yere sahiptir. Kelam ilminde, ilme ulaştırın bir vasıta olarak kullanıldığında olumlu bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Kelam âlimlerinden olan Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) şüphe etmenin farz olduğunu ifade ederken, şüphenin ilme götüren bir vasıta olması gereğini vurgulamaktadır.³

İslam düşüncesinde şüpheci filozof olarak bilinen Gazzâlî (ö. 505/1111) hakikati bulmak ve yakinî (kesin) bilgiye ulaşmak için şüpheyi bir vasıta olarak kullanmıştır. Bu bakımdan onun şüpheciliği Descartes’in (ö. 1650) şüpheciliğine benzemektedir. “Metodik şüphe” olarak isimlendirilen bu şüphe, bilgiye ulaştırın bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda yeni fikirlere ve buluşlara yol açın felsefi ve bilimsel şüphe ile bilginin imkânsızlığını savunan şüpheciliği birbirinden ayırmak gerekmektedir.⁴

Şüpheciliği kolay anlaşılması için başlıca üç madde halinde özetleyebiliriz.

1. Düşünsel bir tutum olarak şüphecilik.

Bu da iki şekilde kendini göstermektedir.

¹ İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut 1990, s. 254-255; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Lisân'ül-Arab*, Kahire, ts. IV, 2190.

² Günay, Hacı Mehmet, “Şüphe”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 265.

³ Atay, Hüseyin, “Kur'an'da Bilgi Teorisi”, *AÜİFD*, Ankara 1968, s. 3.

⁴ Bolay, S. Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s. 251-252.

a) Kesin bir tutumda olmama, karar verememe,

b) Şüpheliyi bir ilke yapma, her değerden, her anlatımdan, öğretiden, inançtan ilkece kuşku duyma.

2. Bir felsefe çığırını olarak şüphecilik; gerçekliğin özünü bilmenin mümkün olmadığını öne süren öğretisi.

3. Yöntem olarak ise apaçık olan doğruya kesin bilgiye varmak için sağlam bir dayanak bulana dek bütün bilgilerin gözden geçirilerek eleştirilmesi, sınanması anlamlarına gelir.⁵

Burada felsefi anlamda kullanılan şüphe ve şüphecilik kelimeleriyle psikolojik anlamda kullanılan ve zihinsel bir hastalık olan şüpheliyi birbirinden ayırmak faydalı olacaktır. Bu sebepten dolayı psikolojik anlamdaki şüphe hakkında kısa bir bilgi vermeyi faydalı buluyoruz. Psikolojik anlamda şüphe, bir tür zihinsel hastalıktır ve bunun üç çeşidi vardır:

1. Yalın şüphe: Zihinsel bir kararsızlıktan ibaret olan yalın şüphenin duygusal eş değeri doyurulmamış bir istek ya da amacına ulaşmamış bir eğilimden doğan hafif bir üzüntüdür. Şüphenin bu biçimi doğaldır. Marazi bir biçim alması süregelenliğine bağlıdır.

2. Dramatik şüphe: İnsanın içini kemiren ve genellikle uzun süren bunalımlara neden olan şüpheci. Kimi zaman bir hayat boyu sürer, çaresi ya da ilacı yoktur.

3. Israrlı şüphe (obsesyon): Tam anlamıyla patolojik(marazi)dir. Değişik biçimlerde kendini gösterir. Kimilerinde normal olayların ötesine geçemeyebilir. Örneğin, kapılarını kilitleyip kilitlediklerini ardı ardına yirmi kez kontrol edenlerde böyledir.

Bunlardan bir bölümü de anlaşılmasız ve çözümlenemez soruları sürekli olarak dönen bir çark gibi yenileyip dururlar ve asla doyurulamazlar. Bunlardan kimileri de bin türlü kuruntular ve ipe sapa gelmez düşünceler altında ezilip kalırlar.⁶

Tüm bu bilgilerden yola çıkarak şüpheliyi, felsefi anlamda kullanılan şüphe ile psikolojik anlama kullanılan şüphe olarak iki temel kısma ayırabiliriz. Felsefi anlamda kullanılan şüpheliyi de bir yöntem olarak doğru bilgiye götüren şüphecilik ve hiçbir zaman ilme yardımcı olmayan ve bilginin imkânsızlığını savunan şüphecilik olarak ikiye ayırabiliriz.

⁵ Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 121.

⁶ Ayman, Mehmet, *Gazzali'de Bilgi Sistemi ve Şüphe*, İstanbul 1997, s. 12.

B. Zan

Şüpheden sonra ilme ulaşmayı ifade eden kavramlardan ilki *zandır*. *Zan* çeşitli alamet ve sebepler doğrultusunda mevcut hükümlerden birini daha çok tercih ederek bir kanaatte bulunmaktır.⁷ Mevcut hükümler hakkında çeşitli işaretler vardır. Eğer bu işaretler kuvvetli olursa ilme götürür, zayıf olursa da vehim derecesini aşamaz.⁸

Zan şekki ve yakînî içine almaktadır. Ancak buradaki yakın apaçık olan yakın değil, düşünme ve tedebbür sonucu elde edilen yakındır.⁹ İlmî geçerliliği olan bu zan, İslâm düşüncesinde zann-ı gâlip olarak isimlendirilmiştir. İslâm dini, zann-ı galibe ilim değeri vermiştir ve onunla amel edilmesini savunmuştur.¹⁰

Zann-ı galip, bir emare ve belirtiden meydana gelen bilgiyi ifade eder. Bu belirti kuvvetlendikçe kelimenin manası da gittikçe kesinliğe doğru yükselir. Kesinliğe götüren bu zan, duyularla kavranılmayan düşünceyle ilgili bilgilerde söz konusudur.¹¹

İlim derecelerinin en yükseği olan vahyin dışındaki beşerî bilgilerin büyük çoğunluğu zann-ı galip, yani yüksek kanaat, şüphesiz inanç, itikat veya ilme dayalı kanaat hükmündedirler. Zira bizler bilinenden hareketle bilinmeyi anlamaya çalışıyoruz. Anladığımız veya ortaya koymaya çalıştığımız hususlar o şeyin bütününe yansıtmayabilir. Bu yüzden ilme aykırılık arz etsin diye ortaya konulan zan ile ilme kavuşmayı, onu elde etmeyi hedefleyen zannı aynı kefeğe koymamak gerekir. Gerçeğin bilgisini hedefleyen zan “hak zan”dır ve sürekli teşvik edilmelidir.¹²

Kur’an-ı Kerim’de *zan* kavramı, isim olarak yakîn (zann-ı galip)¹³, şekk ve töhmet¹⁴ fiil olarak da sanmak¹⁵ anlamında birçok ayette zikredilmiştir.¹⁶ Zan bazı ayetlerde peygamberlere¹⁷ ve müminlere¹⁸ bazı ayetlerde de müşriklere¹⁹ ait bir fiil olarak kullanılmıştır.

⁷ Cürçânî, Seyid Şerif, *et-Tarifât*, Beyrut 2002, s. 119.

⁸ İsfahânî, s. 317; Fîrûzâbâdi, Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevî't-Temyîz*, Kahire 1996, III, 545.

⁹ İbnManzûr, IV, 2762.

¹⁰ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzil*, Riyad 1998, VI, 200.

¹¹ Atay, Hüseyin, “Müslümanlar’da Şüpheler”, *AÜİFD*, XXVIII, Ankara 1986, s. 6.

¹² Bilgiz, Musa, *Kur’an’da Bilgi*, İstanbul 2003, s. 134.

¹³ Bkz. 2.Bakara 46; 69.Hâkka 20.

¹⁴ Bkz. 10.Yûnus 36; 84.İnşikâk 14.

¹⁵ Bkz. 10.Yûnus 24; 38. Sâd 24.

¹⁶ Fîrûzâbâdi, III, 546-547.

¹⁷ Bkz. 21.Enbiya 87; 38.Sâd 24.

Bu bilgilerden yola çıkarak zann-ı galibin şüpheden ve özellikle metodik şüpheden sonra elde edilen bilgiyi ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu durumda *zan* bilgi seviyesine ulaşırsa “zann-ı galip” şeklini alır. Eğer bilgi seviyesincede ulaşmaz ise “vehim” şeklinde kalır.

C. Şekk

Şüphe anlamını ifade eden diğer bir kavram *şekk* tir. İki ayrı hükmün doğruluğunun eşit olması durumuna *şekk* denir. Öyle ki bu iki hükmün varlığına işaret eden ya iki ayrı işaret vardır ya da bu iki hüküm hakkında hiçbir işaret yoktur.²⁰ Bu nedenle bu iki hükmün doğruluğu hakkında bir tereddüt söz konusudur ve ikisinden birisi tercih edilemez, kalp bu ikisinden birine yönelemez.²¹ Fakihler de *şekk* e, galip seviyesine ulaşmayan zannı da içine alacak biçimde bir şeyin varlığı ve yokluğu arasında mutlak tereddüt anlamını yüklerler.²²

Şekk kavramı Kur'an'da on beş yerde geçmektedir.²³ Bu kavramın geçtiği Nisâ suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا

“Biz Allah'ın elçisi (olduğunu söyleyen) Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük!” demelerinden ötürü (onları lanetledik). Hâlbuki onlar İsa'yı ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler. Fakat onlar öyle zannediyorlar. Aslında onlar İsa konusunda birtakım şüphe içindedirler. Onların bu konuda hiçbir sağlam bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. İsa'yı kesin olarak öldürmüş değillerdir”²⁴

Ayet-i kerimede Hz. İsa'nın durumu hususunda ihtilaf eden Yahudilerin öncelikle *şekk* içerisinde oldukları daha sonra *zanna* kapıldıkları ifade edilmiştir. Onlar *şekk* içerisinde iken hiçbir bilgiye sahip değillerdir. Fakat daha sonra bir takım işaretlere uyup *zanna* (vehme) düşmektedirler.²⁵ Nitekim bu işaretler mutlak vahiy bilgisi olmadığı gibi tam tersi hakikate sahip bilgiyi içermektedir. Bu nedenle Yahudiler içine düştükleri durumdan zann-ı galip seviyesine çıkamıyorlar ve zanları ardından gidiyorlar.

¹⁸ Bkz. 24.Nûr 12.

¹⁹ Bkz. 10.Yûnus 60, 66.

²⁰ İsfahânî, s. 265; Fîrûzâbâdî, III, 332.

²¹ Cürçânî, s. 105.

²² Günay, “Şüphe” s. 265.

²³ Bkz. 10.Yûnus 94, 104; 11.Hûd 62, 110; 14.İbrahim 9, 10.

²⁴ 4.Nisâ 157.

²⁵ Zemahşerî, II, 175.

II. Rayb Kelimesi

Rayb kavramı Arapçada şekk, şüphe, zan, töhmet anlamlarına gelmektedir. İsim veya sıfat olarak kullanıldığında kuşkulandıran, şüphe veren, şüpheyeye düşüren, şüphe sahibi olan şekilde ifade edilmektedir.²⁶*Rayb* bu anlamlarının yanı sıra korkuyu da içerisinde barındırmaktadır.²⁷

Rayb kelimesi isim tamlaması içerisinde Kur'an'da bir yerde kullanılmaktadır.²⁸ Ayette "rayb'ül-menun" olarak geçen ifade genel olarak "zamanın getireceği felaketler" şeklinde açıklanmaktadır.²⁹

Rayb kavramı isim olarak Kur'an'da on yedi yerde geçmektedir.³⁰ Ayetlerde "la raybe" şeklinde olumsuz gelen ifade "gerçeğin bizzat kendisi" anlamındadır. Nitekim rayb kelimesi "fi rayb" şeklinde kullanıldığında da "büsbütün şüphe" anlamını içermektedir.³¹

Kavramın "la raybe" şeklinde geçtiği ayetlerde Kur'an'ın kendi içeriğinde ve Kur'an'ın Allah Teâlâ tarafından kulu ve elçisi Hz. Muhammed'e (s.a.v) gönderildiği hususunda bir şüphenin olmadığı üzerinde durulmaktadır.³² Aynı şekilde ahiret gününden, kıyametin kopacağından ve insanların tekrar diriltileceği konusunda da bir şüphenin olmadığı beyan edilirken "la raybe" ifadesi kullanılmıştır.³³ Kavram "fi rayb" şeklinde ise münafıkların ve inkârcıların içine düştükleri şüphe hâlini ifade etmekte kullanılmıştır.³⁴

Rayb kelimesinden türeyen "mürîb" kavramı ise Kur'an'da yedi ayette geçmektedir.³⁵ Sadece bir ayet dışında³⁶ diğer ayetlerde şekke sıfat olarak kullanılmıştır. Bu ayetlerin hepsinde de inkârcıların şüpheli yaklaşımları zikredilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu üç kavramda (zan, şekk, rayb) aynı anlamda, yani şüphe anlamında birbirinin yerine kullanılmaktadır. Fakat

²⁶ İbn Manzûr, III, 1788; Firûzâbâdî, *Kamûsu'l- Muhît*, Beyrut 1994, s. 118-119.

²⁷ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Beyrut 1991, II, 463.

²⁸ 52. Tur 30.

²⁹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Kahire, trs. ,XXI, 592.

³⁰ Bkz. 2.Bakara 2, 23.

³¹ Bilgiz, s. 139.

³² Bkz.10.Yûnus 37.

³³ Bkz. 3.Âli İmrân 9; 6.En'âm 12.

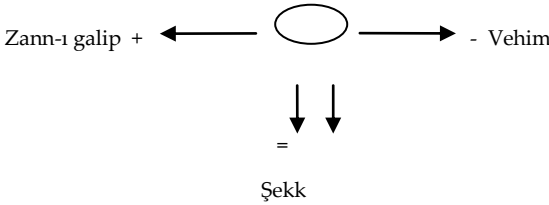
³⁴ Bkz. 2.Bakara 23; 22.Hacc 5; 9.Tevbe 45.

³⁵ Bkz. 11.Hûd 62, 110; 14.İbrâhîm 9; 34.Sebe 54.

³⁶ 50.Kâf 25.

aralarında şüphenin sebebini, keyfiyetini, farklı düzeylerdeki türlerini ifade etme konusunda farklılıklar söz konusudur. Rayb konusunu daha iyi analiz edebilmemiz için bu kavramın diğer kavramlar arasındaki yerini iyi bir şekilde belirlememiz gerekmektedir.

Yukarıda açıklandığı gibi *şekte* muhtelif durumlardan herhangi birine meyil söz konusu değildir. Akıl iki taraftan birini diğerine tercih edememektedir. *Zanda* ise bir tercih söz konusudur. Tercih, kuvvetli bir işaret doğrultusunda olursa *zann-ı galip*, aksi durumda olursa *vehim* şeklini almaktadır. Bu durumu şu şekilde gösterebiliriz:

Rayb ise bu durumda *şekke* yakın anlamda hatta eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Öyle ki Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Taberî (ö. 310/923) ve Zemaşerî (ö. 538/1143) gibi birçok müfessir ayetlerde geçen rayb kavramını doğrudan *şekk* olarak değerlendirmişlerdir.³⁷ Nitekim rayb kelimesinde de bir tarafa meyil söz konusu değildir. Bu anlamda *şekk* ile aynı anlama gelebilir. Fakat *şekten* ayrı bir anlam içermektedir. Şöyle ki *şekk*, zihnin bir durum karşısında, onun olup olmadığı hakkında şüphe etmesidir. *Rayb* kelimesi ise zihni şüpheden daha fazlasını ifade etmektedir.³⁸

Şekk felsefi anlamda kullanılan, ilme daha yakın bir süreci ifade ederken rayb daha çok psikolojik anlamda kullanılan ruhsal bir durumu ifade etmektedir. Nitekim *Tevbe* suresinde Allah Teâlâ bu psikolojik sürece vurgu yapmakta ve bu huzursuzluğu ifade etmek için rayb kavramından türeyen “*rîbeten*” kelimesini kullanmaktadır:

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“*Kurmuş oldukları binaları, kalpleri paramparça olmadıkça, yüreklerin de sürekli bir kuşku olarak (rîbeten) kalmaya devam edecektir.*”³⁹

Yine *Tevbe* suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ

³⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b Süleyman*, Beyrut 2003, I, 163, Taberî, I, 228, Zemaşerî, I, 144.

³⁸ Atay, “Müslümanlar’da Şüphe”, s. 7.

³⁹ 9.Tevbe 110.

“Ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler, senden izin isterler.”⁴⁰

Bu ayetlerde göstermektedir ki *rayb*, daha çok psikolojik bir süreci ifade etmekte ve insanlarda bir huzursuzluğa yol açmaktadır. Nitekim Zemahşerî de *rayb* kavramını açıklarken raybın kişiye tedirginlik ve ızdırıp verdiğini ifade etmekte ve raybın mevcut olduğu bir kalpte, sükûnetin ve mutmainliğin olmayacağını beyan etmektedir.⁴¹ Hatta rayb, nefse bir ızdırıp ve kuşku vermek anlamında kullanılan bir mastar iken, lügat örfünde bu ızdıraba başlıca bir sebep olan, şekk ve şüphe anlamında kullanılması üstün gelmiştir.⁴²

Ayrıca rayb kavramının, Kur’an’da şekkin sıfatı olarak “şekkin mürib” şeklinde kullanılması şekk ve rayb arasındaki farkı ortaya koyması açısından önemlidir. Mukâtil b. Süleymân bu ayetlerdeki rayb kavramını açıklarken, bu durumu, kişinin içine düştüğü şüphenin farkında olmaması şeklinde ifade etmiştir.⁴³ Nitekim farkında olunan şüphe kişiyi ilme ulaştırabilirken “şekkin mürib” yani şekkin farkında olunmaması durumunda kişinin ilme ulaşması çok zordur. Hakikate ulaşılamaması bu şüphe halini kalıcı kılmakta ve o kişi de bir tedirginliğe ve kararsızlığa, yani psikolojik bir huzursuzluğa yol açmaktadır.

Rayb kavramının bu anlamda Türkçe karşılığı “kuşku” olabilir. Kuşku kelimesinde korku ve endişeyi doğuran bir şüphe anlamı hissedilmektedir. Buna göre yukarıda ifade edilen ayetlerdeki *mürib* kelimesi, kuşkuya düşüren veya kuşku veren şek demektir ki, bu durumda iki kelime birbirinin manasını hem açıklar hem de tamamlar. Yalnız şekk ve şüphe değil korkulu şüphe veya sadece korku ve endişe değil, şüphe de işin içindedir.⁴⁴

İlme yakınlık anlamında, yukarıda verdiğimiz kavramları sınıflandırdığımızda ilme en yakın olan zan olurken, en uzak olan ise rayb olmaktadır.

İLİM

Zan

Şek

Rayb⁴⁵

Kesin bilginin en üst derecesi *yakîn* ise ilim ona varmanın başıdır ve ilk adımıdır. Şüphe ve şekte bilmenin başı ve ilk adımı ise *rayb* onun daha alt

⁴⁰ 9.Tevbe 45.

⁴¹ Zemahşerî, I, s.144,145.

⁴² Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1992, I, 158.

⁴³ Mukâtilb.Süleymân, II, 123.

⁴⁴ Atay, “Müslümanlar’da Şüphe”, s. 8.

⁴⁵ Bilgiz, s. 157.

derecesi, diğer bir ifadeyle korkuya da içinde barındıran mertebesidir.⁴⁶ Ancak rayb da ilme götüren bir basamak olarak kullanılabilir. Nitekim Hac suresinde Allah Teâlâ kalbinde kuşku olanlar hakkında şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّن يُؤْفَىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بَهِيحٍ

“Ey İnsanlar! Öldükten sonra dirileceğiniz konusunda bir şüpheniz varsa, bilin ki biz sizi ilkin topraktan, (üreyip çoğalma aşamasında ise) her birinizi bir damla sudan/meniden, sonra bir kan pıhtısından, sonra da belli belirsiz şekil almış bir et parçasından yarattık. İşte sizi yaratmaya yönelik kudretimizi böyle açıklıyoruz ki ölümden sonra nasıl diriltileceğinizi anlayasınız. Biz, dünyaya gelmesini dilediğimiz cenini ana rahminde belirli bir süre tutarız. Sonra sizin bir bebek olarak dünyaya gelmenizi sağlar ve büyüyüp gelişmenize imkân tanırız. Bununla birlikte kiminiz hayatının baharında iken ölür; kiminiz ise düşkünlük çağına kadar yaşar ve sonunda daha önce bildiklerini bilmez, geçmişe dair hemen hiçbir şeyi hatırlamaz hale gelir. (Ölüm sonrasında diriliş konusunda toprağı da düşünün). Bakarsın ki toprak kupkuru, ölü. Ama yağmur yağdırdığımızda o ölü toprak canlanır, kabarrır ve bin bir çeşit güzel bitkilerle donanır.”⁴⁷

Ayette de görüldüğü gibi içlerinde kuşkuyu barındıranlara düşünmeleri için bir fırsat sunulmakta ve içine düştükleri bu olumsuz durumdan kurtulmaları için kendi yaratılışlarına bakmaları istenmektedir. Böyle bir fırsatın onlara sunulması, bu kişilerin düşündüklerinde doğruya ulaşmalarının mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Rayb; şekk ve zan kavramlarında olduğu gibi dinî literatürde doğrudan şüphe anlamında kullanılmıştır. Ancak rayb şüphe sonucu ortaya çıkan kararsızlığın doğurduğu bir psikolojik süreçte söz konusudur. Bu nedenle rayb; şekk ve zannın içerdiği şüphe anlamına ek olarak bir de ruhsal bir durumu ifade etmektedir ki bu ruhsal durumda bir tedirginliği ve bunalımı içinde barındıran, rahatsız edici bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Rayb içerisinde barındırdığı bu ruhsal sürece bağlı olarak zan ve şekke göre gerçek bilgiye biraz daha uzaktır. Bu şekilde ele alındığında rayb kavramını doğrudan “şüphe” olarak Türkçeye çevirmek yerine, “kuşku” olarak çevirmek daha

⁴⁶ Atay, “Müslümanlar’da Şüphe”, s. 8.

⁴⁷ 22.Hac 5.

isabetli gözükmetedir. Nitekim kuşku kavramı şüphenin yanı sıra yukarıda ifade ettiğimiz ruhsal durumu da içinde barındırmaktadır.

Rayb kavramının geçtiği ilgili ayetlerde, Allah Teâlâ'nın buyurduğu üzere Kur'an'ın içeriğinde, indiriliş sürecinde veya ahiret inancı ve kıyametin varlığı konusunda, genel olarak da İslâm inanç sisteminde insanları şüpheye düşürecek ve bu şüphe sonucunda da insanları ruhsal bunalıma sevk edecek en ufak bir çelişki veya çatlak söz konusu değildir. Bizzat Kur'an-ı Kerim "la raybe" ifadesini kullanarak böyle bir şüpheyi ve onun doğuracağı süreci ortadan kaldırmıştır. Özellikle ilgili ayetlerde rayb kavramının kullanılması bu anlamda dikkate şayandır. Tüm bu inanç esasları insanların aklına, idrakine ve kalbine sunulmuştur. Bu nedenle akıselim olan hiç kimse, bu konularda şüpheye ve kuşkuya düşmez.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998
- Atay, Hüseyin, "Kur'an'da Bilgi Teorisi", *AÜİFD*, Ankara 1968
- , "Müslümanlar'da Şüphe", *AÜİFD*, XXVIII, Ankara 1986
- Ayman, Mehmet, *Gazzali'de Bilgi Sistemi ve Şüphe*, İstanbul 1997
- Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İstanbul 2003
- Bolay, S. Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004
- Cürcânî, Seyid Şerif, *et-Tarifât*, Beyrut 2002
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1992, I
- Fîrûzâbâdi, Muhammed b. Yakub, *BesâiruZevî't-Temyîz*, Kahire 1996, III
- , *Kamûsu'l- Muhît*, Beyrut 1994
- Günay, Hacı Mehmet, "Şüphe", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX
- İbnFâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Beyrut 1991, II
- İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut 1990
- İbnManzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Lisân'ül-Arab*, Kahire ts., IV
- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b Süleyman*, Beyrut 2003, I
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Kahire, trs., XXI

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Riyad 1998,
I